

MOTERŲ, NUKENTĖJUSIŲ NUO PROSTITUCIJOS, REKONSTRUOTI GYVENIMO IR PAGALBOS NARATYVAI

MILITA ŽIČKUTĖ, GEDAS MALINAUSKAS

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Straipsnyje pristatomas stereotipų persmelktas reiškiny – moterų, nukentėjusių nuo prostitucijos, gyvenimo istorijos. Aptariant kokybinę naratyvinę paradigmą, pateikiamos nuosekliai rekonstruotos moterų skaudžios gyvenimo patirtys: sunkumų pilna vaikystė, vyraujanti prostitucijos kasdienybė ir aplinkybės, padėjusios moterims ištrūkti iš šio reiškinio. Aptariant pagalbos moterims, nukentėjusioms nuo prostitucijos, galimybes bandoma atskleisti, kas sukuria užribį, kuriame nekludomai funkcionuoja kriminalizuota sekso industrija.

ĮVADAS

Vyraujant dviem reiškinių pažinimo būdams – paradigminiam, kai reiškiny traktuojamas objektyviais, iš anksto aprašytais kriterijais, ir naratyviniam, subjektyviam bei grindžiamam žmonių pasakojimais (Hänninen, Koski-Jannes, 1999) – straipsnyje moterų, nukentėjusių nuo prostitucijos, patirtys analizuojamos naratyviniu būdu. Ši paradigma taip pat leidžia interpretuoti, kokia tam tikro reiškinio reikšmė (angl. *meaning*) formuojama (Murray, 2003), nes, anot J. Bruner (2005), reikšmės konstravimo „produktus“ dažnai sąlygoja kultūros ir visuomenės suvokimo principai.

Aptariant prostitucijos reiškinių, į gana dažnai vyraujančių visuomenės požiūrį neįeina sąvokos „nukentėjimas“ ar „prekyba žmonėmis“, nes

šis reiškinys iš esmės suprantamas kaip įprasta visuomenės gyvenimo sudedamoji dalis nuo neatmenamų laikų (Acus, 2001). Neretai vyraujantys stereotipai sumenkina esamos problemos aktualumą. Manoma, kad moterys, užsiimančios prostitucija, uždirba daug pinigų, jaučia malonumą, pačios pasirinko tokį gyvenimo būdą, o tos moterys, kurios buvo parduotos, yra pačios „kvailos, neįsivaikė, kas jų laukia“ (Sipavičienė, Gaidys, 2002; Beresnevičiūtė ir kt., 2006; Pruskus, 2010).

Kaip alternatyva nusistovėjusiam požiūriui, pamažu formuojasi tikslesnė ir adekvatesnė nuomonė, kad moterys yra nukentėjusios ir į prostituciją įtraukiamos dėl nepalankių gyvenimo aplinkybių. Anot V. Pruskus (2010), net pirmą kartą visuomenėje moteris pardavinėdavo savo kūną, kad išsaugotų savo gyvybę ar nemirtų iš bado, o kartais – kad galėtų išmaitinti vaikus. Iki šiol aplinkybės panašios: šiais laikais moteris į prostituciją pastūmėja skurdas, nepritekliai, žemas intelekto lygis, dažnai dar vaikystėje patirta seksualinė prievarta (Bilotaitė-Jokubauskienė ir kt., 2004; Puidokienė, 2013).

Visuomenės nuomonės pokyčiams įtakos turėjo Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 17 d. Nr. 62 nutarimu nuo 2002 m. vykdomos Prekybos žmonėmis ir prostitucijos prevencijos ir kontrolės programos. Vis dėlto manytume, jog tyrėjų ir socialinių darbuotojų, kalbančių ir atkreipiančių dėmesį į prostituciją ir prekybą žmonėmis, maža. Būgina nukentėjusių moterų skaičius, kuris nuolat auga; kartais oficialūs duomenys gali neatitikti tikrovės. Dingusių žmonių paramos centro darbuotojai (2011) teigia, kad oficialūs duomenys apie nukentėjusiuosius sudaro tik 10 proc. realaus skaičiaus, nes galima suteikti informacijos tik apie tuos nukentėjusiuosius, kuriems suteikta pagalba. „Lietuvos Carito“ projektas „Pagalba prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms“ per 2011 m. suteikė pagalbą apie 100 žmonių, nukentėjusių nuo prekybos žmonėmis ir prostitucijos, tačiau, žinant prostitucijos ir prekybos moterimis reiškinį latentškumą, galima drąsiai teigti, jog iš tikrųjų šis skaičius yra kur kas didesnis (tyrėjos užrašai, 2012 m. balandis).

Nedidelio skaičiaus atliktų tyrimų metu siekta išsiaiškinti visuomenės požiūrį į prostitucijos ir prekybos žmonėmis reiškinį, nukentėjusias moteris, buvo tiriama gatvės prostitucija (Pruskus, 2010) ir bendradarbiavimo ypatumai teikiant nukentėjusiosioms pagalbą (Liutkutė,

2005), taip pat moterų, kurios buvo įtrauktos į prostituciją, viktimizacija (Ramonaitė, 2011).

Moterys, nukentėjusios nuo prostitucijos ar prekybos moterimis, išgyvena įvairius jausmus dėl trauminių patirčių, tokių kaip seksualinė prievarta, įvairių formų smurtas, pažeminimai, grasinimai (Puidokienė, 2013; Pruskus, 2010; Sipavičienė, 2004a). Apie šiuos nukentėjusiųjų jausmus kalba ir N. Liobikienė (2006), pasak kurios, daugelis tokių aukų jaučia mirties baimę, beviltiškumą, bejėgiškumą, pažeminimą, suniekinimą, panišką baimę ir skausmą. Visa tai turi ilgalaikių pasekmių, tarp kurių – ne tik lengvi psichosomatiniai sutrikimai, bet ir nuolatinis potrauminis stresas (Ruškus ir kt., 2005; Puidokienė, 2013), ypač stipriai pasireiškiantis patyrus nuolatinę seksualinę prievartą (Herman, 2006).

Pasigendama socialinio darbo tyrimų, kurie būtų nukreipti į moterų išgyvenimų atskleidimą iki patenkant į prostituciją, į tai, su kuo moterys kiekvieną dieną susiduria įtrauktos į prostituciją, kas padeda ištrūkti ir kokia pagalba reikalinga. Vienintelis visuminis tyrimas apie teiktą socialinę pagalbą moterims, įtrauktoms į prostituciją, atliko D. Puidokienė (2013), kuri atskleidė, kad pagalbos esmė yra: a) atidžiai konstruojamas tarpusavio santykis, nes moteris yra labai pažeidžiama; b) suteikimas saugios aplinkos, kad ir laikinos, kurioje ji pasijustų saugi, neteisama ir – galbūt pirmą kartą gyvenime – teigiamai vertinama. D. Puidokienė (2013) pabrėžia ir kompleksinės specialistų komandos – socialinio darbuotojo, psichologo-psichoterapeuto, grupinės terapijos, gydytojo, policininko ir teisininko – svarbą. Vis dėlto ši autorė apgailestauja, kad ne kiekviena tyrimo dalyvė sulaukė adekvačios pagalbos iš policininkų, kurie dažnai būna pirmoji grandis pagalbos grandinėje.

Vertinant pristatomo tyrimo vietą socialinio darbo tyrimų lauke galima teigti, kad juo siekiama suteikti balsą žmonėms, esantiems užribyje, ir nustatyti jų stipriausias savybes išveriant ilgalaikius gyvenimo sunkumus (Shaw, Gould, 2001). Kartu autoriai pritaria ir laikosi A. Sipavičienės (2004a) nuomonės, kad norint tikslingai suteikti pagalbą reikia žinoti, kokių išgyvenimų moteris yra patyrusi, todėl šiame straipsnyje siekiama sukurti alternatyvų naratyvą apie moterų, kurios buvo įtrauktos į prostituciją, autentiškus išgyvenimus.

Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo objektas – moterų, nukentėjusių nuo prostitucijos, išgyvenimų naratyvai, o tikslas – atskleisti moterų,

nukentėjusių nuo prostitucijos, išgyvenimus ir gautą pagalbą, remiantis gyvenimo istorijų pasakojimais.

PROSTITUCIJOS SAMPRATA IR REIŠKINYS

Yra įvairių prostitucijos apibrėžimų, tačiau visi jie turi dvi lingvistines reikšmes: a) nesantuokiniai lytiniai santykiai už atlygį; b) kūno siūlymas dėl žmogaus gyvenime vyravusių ar vyraujančių problemų. Anot V. Pruskaus (2010), jau pirmykštėje visuomenėje moterys pardavinėdavo savo kūną ištikus krizinėms situacijoms, kad išsaugotų savo ar kitų gyvybę. Šis autorius aprašo ir viduramžius, kai moterys siūlydavo savo kūną dėl vaikystėje patirtos traumos, t. y. gana dažnai jos dar vaikystėje buvo patyrusios seksualinę prievartą.

J. Leonavičiaus (2003) teigimu, prostituciją galima apibrėžti kaip lytinį santykiavimą arba kūno pasiūlą gašliems poreikiams patenkinti už materialų atlygį. Kiek platesnis apibrėžimas pateikiamas Tarptautinių žodžių žodyne:

prostitucija (lot. prostituto – „viešai išstatau“) – nesantuokiniai lytiniai santykiai už materialųjį atlyginimą, be dvasinio ryšio, sukeliantys klientui lytinį pasitenkinimą ir slopinantys lytinius poreikius (Tarptautinių žodžių žodynas, 2001, p. 790).

Šie apibrėžimai suformuoja nuomonę, kad prostitucija yra „kūno išnuomojimas“ lytinio pasitenkinimo tikslams už materialius dalykus, tačiau pamiršamas emocinis, jausmų veiksnys. A. Acus (2001) būtent apie tai kalbėjo – kad lytinių santykių metu svarbus yra emocinis kontaktas, o lytiškai santykiaujant su moterimi, kuri užsiima prostitucija, nėra lytinio akto dvasinio pagrindo, būtent jausmo.

Kaip matyti, prostitucijos apibrėžimuose kalbama, kad tai – sekso paslaugų teikimas už pinigus. Tačiau skiriasi šių paslaugų teikimo tipai, taip pat įsitraukimo į prostituciją priežastys. N. Ramonaitė (2011), remdamasi filosofijos daktaro E. Harcourto (2005) darbais, teigia, kad yra mažiausiai 25 prostitucijos tipai, kurie gali būti skirstomi į tiesioginius ir netiesioginius. Pagrindiniai tiesioginiai prostitucijos tipai: gatvės prostitucija, prostitucija viešnamiuose, palydovės, privati prostitucija, lango arba tarpdurio prostitucija, klubų, barų, karaokė kavinių, pokylių salių

prostitucija, viešbučio prostitucija, transporto prostitucija, kiti prostitucijos būdai per spaudą, internetą, skelbimų lentas. Netiesioginiai tipai: seksualinių reklamų modeliai, pilvo šokėjos, striptizo šokėjos, geišos ir kitos panašios prostitucijos formos.

Priežastys, dėl kurių įsitraukiama į prostituciją, būna įvairios, jos priklauso nuo gyvenimo patirties. Tačiau įsitraukiama ne dėl vieno įvykio, o dažniausiai dėl įvairių atsitikimų sekos. Nė viena moteris neužsibrėžia tokio gyvenimo tikslo, pavyzdžiui, kad nuo šiandien ji versis prostitucija. Į tai turi pastūmėti koks nors žmogus (draugas(-ė), giminaitis(-ė), kaimynas(-ė) ir kt.) arba ypač gilios traumos (Sipavičienė, 2004b, 2005). M. O'Connor ir G. Healy (2006, p. 12) sukonkretina esminę priežastį:

Esminė prostitucijos bei prekybos žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslams priežastis yra moterų ir mergaičių paklausa, kurios gali būti nupirktos bei seksualiai išnaudojamos, kuriama vyrų. Be paklausos, moterų ir mergaičių pasiūla būtų nebūtina ir rinka žlugtų.

Galima daryti išvadą, kad jei vyrai negalvotų, jog moteris yra skirta jo poreikiams patenkinti ir jis turi teisę pirkti jos kūną, prostitucija neegzistuotų. Tai taikoma daliai visuomenės, konkrečiai vyrams, kurie dažniausiai perka sekso paslaugas. Kiti autoriai išskiria daugiau vyrų, įsitraukusių į prostituciją priežasčių:

<...> pagrindinės vertimosi prostitucija ir jos plitimo priežastys yra sunki ekonominė padėtis, vaikystė asocialioje šeimoje ir patirtos seksualinės traumos bei netiesioginis prostitucijos propagavimas žiniasklaidoje. Vis dažniau masinės informacijos priemonėse netinkamai nušviečiant prostituciją, kaip modernaus ir vakarietiško gyvenimo būdo dalį, ji tampa suvokiama kaip pateisinamas ir net propaguojamas užsiėmimas (Bilotaitė-Jokubauskienė ir kt., 2004, p. 40).

V. Pruskaus (2010) atlikto tyrimo (buvo tiriamos moterys, įsitraukusios į prostituciją) metu paaiškėjo, kad viena svarbiausių priežasčių, kodėl tyrimo dalyvės įsitraukė į prostituciją, buvo patirta seksualinė prievarta (dažniausiai dar vaikystėje). Labai panašūs duomenys gauti JAV atliktų tyrimų metu: seksualinę prievartą paauglystėje ar vaikystėje patyrė nuo 65 % iki 95 % moterų, užsiimančių gatvės prostitucija (Pruskus, 2010, pgl. Farley, 2000). Apie tai, kad moterys ir vaikai, atsidūrę sekso industrijoje, anksčiau yra patyrę seksualinę prievartą, taip pat kalba M. O'Connor ir G. Healy (2006).

Nurodomos ir kitos priežastys, paskatinusios verstis prostitucija: nelaimingai susiklostęs gyvenimas (skyrybos, artimojo mirtis), skurdas, poreikis išlaikyti šeimą, vaikus, pinigų narkotinėms medžiagoms poreikis, specialybės neturėjimas, darbo neradimas (Pruskus, 2010).

Analizuojant įsitraukimo į prostituciją priežastis paaiškėja, kad moteris, apribota savo aplinkos, būna priversta priimti neadekvačius sprendimus. Dėl anksčiau patirtų išgyvenimų ir traumų moteris būna emociškai ir psichologiškai palūžusi, todėl apgaulingai įtraukus į prostituciją ja lengva manipuliuoti, pasinaudoti ir priversti ją paklusti.

NARATYVINĖ TYRIMO PARADIGMA IR TYRIMO EIGA

Siekiant atskleisti moterų, nukentėjusių nuo prostitucijos, subjektyvias patirtis, buvo pasirinktas kokybinis naratyvinis tyrimas.

Žmogus, siekdamas sukurti gyvenimo įvykio ar savo patyrimo reikšmę, stengiasi jį verbalizuoti (Hänninen, 2004; Elliot, 2005). Šis metodas, anot J. W. Creswello (2007), leidžia pažvelgti į situaciją ir įvykius iš vidaus, nes individas pasakoja arba aprašo įvykius, remdamasis savo subjektyvia patirtimi. Galima rasti įvairių naratyvo strategijos aiškinimų, tačiau, C. K. Riessman (2008) teigimu, svarbu paminėti, jog naratyvas savęs nepaaiškina, jį reikia interpretuoti. Interpretacija atliekama stengiantis išvelgti, kaip tyrimo dalyvės dėlioja įvykius savo istorijose, kokias reikšmes pabrėžia, iš kokios pasakotojo pozicijos pasakoja istoriją, kas istorijose nutylima (Elliot, 2005). Kadangi kiekvienos moters, kuri buvo įsitraukusi į prostituciją, pasakojime galima išvelgti unikalių samprotavimų apie jos aplinką, išskirtinę patirtį ir pasekmes, kurias ji dažnai pasakoja chaotiškai (Collins, 2010), reikia nustatyti svarbias lingvistiskai sukonstruotas reikšmes, jas nuosekliai sudėlioti, kad susidarytų rišlus pasakojimo laukas (angl. *plot*) (Carr, Taylor, Ricouer, 1991).

Duomenų rinkimo instrumentai. Tyrimo duomenims surinkti buvo naudojami du instrumentai: pokalbio (angl. *conversational*) interviu ir rašytinės gyvenimo istorijos. Pokalbio interviu, kuris artimas biografinės istorijos išklausymui, buvo siekiama, kad apklausa būtų kuo panašesnė į pokalbį ar pašnekesį, todėl dauguma konkretesnių klausimų iškilo interviu metu (Malinauskas, Mozerytė, 2011). Tokia forma pasirinkta tikslingai, nes buvo siekiama, kad moterys pokalbio metu jaustųsi patogiai, pačios galėtų

pakreipti pokalbį norima linkme ir papasakotų tai, ką nori. Antrasis tyrimo instrumentas – tai rašytinės gyvenimo istorijos, kurias užrašė pačios nukentėjusios moterys, nes joms buvo lengviau rašyti, nei pasakoti.

Atranka ir etiniai tyrimo eigos sprendimai. Atrėnkant tyrimo dalyves buvo taikoma mišri atranka, t. y. naudota patogioji ir kriterinė atranka. Patogiosios atrankos metu buvo pasirinktos lengviausiai prieinamos tyrimo dalyvės, t. y. kurios lankosi organizacijoje, su kuriomis užmegztas kontaktas, egzistuoja pasitikėjimu grindžiamas ryšys. Remiantis B. Bitino, L. Rupšienės ir V. Žydžiūnaitės (2008) aprašyta metodologija, kriterinė atranka buvo taikoma taip: tyrėjas iš populiacijos išsirinko tyrimo dalyves, taikydamas savus nustatytus kriterijus. Tyrime pasitelkti šie atrankos kriterijai: a) moterys, nukentėjusios nuo prostitucijos; b) gaudančios socialinę pagalbą ir (arba) dalyvaujančios „Lietuvos Carito“ projekte „Pagalba prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms“; c) šiuo metu stabilios emocinės būklės; d) dalyvių amžius – 18–36 m.

Tyrime dalyvavo 6 moterys. Iš 3 moterų buvo imamas pokalbio formos interviu. Kitų 3 moterų istorijos paimtos iš organizacijos „Lietuvos Caritas“ 20 klienčių bylų (sutikimą naudotis jų rašytine informacija davė pačios moterys), iš kurių pagal kriterinę atranką atrinktos 3 istorijos. Buvo transkribuotas tikslus tekstas, nekeičiant sakinių struktūros, pažymint neverbalinės kalbos aspektus. Duomenys buvo renkami 2012 m. sausio–kovo mėn.

Kiekviena tyrimo dalyvė tyrime dalyvavo savanoriškai. Buvo laikomasi B. Bitino ir kt. (2008) įvardytų pagrindinių tyrimo taisyklių: gautas žodinis sutikimas, buvo informuojama apie atliekamą tyrimą, riziką ir tiriamųjų teises. Tyrėjas informavo ir patikino tyrimo dalyves, kad atsisakymas dalyvauti neturės jokių padarinių tarpusavio bendravimui ir santykiams. Tyrimo dalyvių vardai pakeisti, detalės apie gyvenamąją vietą, mokymo įstaigas ir kitus dalykus neminimos, siekiant užtikrinti konfidencialumą.

Duomenų analizės būdas. Šiame straipsnyje pristatomas tyrimo naratyvinis duomenų analizės metodas. Interviu ir surinktos istorijos buvo analizuojamos remiantis G. Malinausko (2011) pasiūlytais naratyvinės duomenų analizės žingsniais, tačiau įgyvendinti ne visi etapai. Visų pirma kiekvienas pasakojimas buvo dalijamas į segmentus. Buvo nustatytos daugialypės istorijos, reikšmingos pasakotojui, – jos buvo išsidėsčiusios

įvairiose pasakojimo vietose ir prie jų buvo vis grįžtama. Šioms istorijoms buvo suteikiamos reikšmės. Anot M. Murray'aus (2003), žmonės dėlioja įvykius pagal aktualumą, pasakoja juos nenuosekliai, nerišliai, todėl istorijos buvo sudėliotos taip, kad nuosekliai atspindėtų pasakojamą istoriją pagal įvykių eiliškumą. Antrajame duomenų analizės etape buvo ieškoma susijusių naratyvų, t. y. istorijų, vyravusių visuose respondentų pasakojimuose, ir sudarančių platesnės reikšmės naratyvą. Istorijos buvo sudėliotos į nuoseklią seką; tai, anot E. G. Mishlerio (1995), būdinga naratyvinei metodologijai – pristatyti pagrindinius rekonstruotus naratyvus, kurie būtų aiškūs bet kuriam skaitytojui. Analizuojant išryškėjo 5 naratyvai, kurie buvo rekonstruoti laikantis laiko perspektyvos: prieš įsitraukiant į prostituciją, įsitraukus ir išsilaisvinus iš jos. Šie naratyvai grindžiami moterų pasakojimo citatomis.

REKONSTRUOTI MOTERŲ, NUKENTĖJUSIŲ NUO PROSTITUCIJOS, GYVENIMO IR PAGALBOS NARATYVAI

Socialinis pažeidžiamumas prieš įsitraukiant į prostituciją: „Lazda... Kabelis... Lenciūgas... Trosas...“

Lyginant tyrimo dalyvių pasakojimus, išryškėjo sąryšingas naratyvas apie veiksnius, lėmusius socialinį pažeidžiamumą.

Emocinio ryšio su auginisiais asmenimis stoka → Atstūmimas mokykloje → Skaudūs išgyvenimai → Neadekvatūs problemų sprendimo būdai → Socialinė atskirtis

Pirmoji naratyvo reikšmė – *emocinio ryšio su auginisiais asmenimis stoka*. Rekonstruojant naratyvus pastebėta, kad dauguma tyrimo dalyvių šią istoriją pradeda pasakoti prisimindamos ir kreipdamos dėmesį į vaikystę, tėvus. Kiekvieno žmogaus gyvenime tėvai atlieka vieną svarbiausių vaidmenų. Būtent tėvai yra pirmasis tiltas, jungiantis vaiką su išorine aplinka. Z. Bajoriūno (1997) teigimu, vaikas vystydamasis perima iš tėvų vertybines nuostatas, elgesį, gyvenimo būdą, šis procesas padeda vaikui įveikti nerimą, vienišumą, nepasitikėjimą savimi, ištvirti stresą. Gyvenimo suvokimą, pamatines vertybes, santykių su žmogumi formuoja

auklėjimas šeimoje. Rekonstruotos tiriamųjų gyvenimo istorijos atskleidžia tėvų vaidmens neveiksnumą. Išskiriami dvejopi santykių modeliai. Pirmuoju atveju kelios tyrimo dalyvės pasakojo, kad jų socialinėje aplinkoje tėvų nebuvo, nuo pat gimimo jas augino močiutės.

Mama, tėvas atsisakė, tai močiutė globą paėmė. (Gabija, 20 m.).

Mama tik pagimdžiusi paliko <...> Močiutė sako: ne, aš pasiimsiu ją pati auginti. (Akvilė, 22 m.).

Mano mama mirė mane pagimdžiusi nuo plaučių uždegimo, o tėtis turi proto negalią ir gyvena pensionate. Nuo pat gimimo gyvenau su močiute. (Lina, 19 m.).

Tačiau apie tai, koks buvo ryšys su jas auginusiomis močiutėmis, moterys nekalba. Neišskleidžiamos istorijos apie auklėjimo būdus, apie tai, koks buvo jų gyvenimas. Moterys pasidalijo, kad su tėvais nebuvo jokio emocinio ryšio, nejautė nei meilės, nei palaikymo, nei domėjimosi jų gyvenimu. Visa atsakomybė buvo palikta močiutėms.

Mama tai mano gėrė, aišku, ir tėvas buvo mėgėjas išgert, bet ne taip, o mama tai kiekvieną dieną gerdavo ir gerdavo. To bendravimo kaip ir nebuvo, ten gatvėj jei susieini, tai labas labas, pašneki biški ir viskas. (Gabija, 20 m.).

Iš Akvilės istorijos paaiškėjo, kad vėliau ji gyveno su mama, tačiau šį gyvenimą ji prilygina pragariui.

Ten tai buvo tikras pragaras, prasidėjo mano gyvenimo kančios. Nu, gyvenau nei kaip žmogus, nei kaip gyvulys, toarte tiesiog, tiesiogine ta žodžio prasme. Motina vienu metu buvo sudeginus visus mano drabužius, turėjau tik tai, ką apsirengusi. (Akvilė, 22 m.).

Akvilė nejautė ne tik mamos meilės ar palaikymo, tačiau susilaukdavo fizinio smurto ir psichologinio spaudimo.

Jei jai mažai būdavo ant alkoholio ar ką, tai ateidavo ir mušdavo tiesiog. Bet kuo... Lazda... Kabelis... Lenciūgas... Trosas... Nu, bet kas, su bet kuriuo daiktu... Kas papuldavo po ranka, su tuo ir gaudavau. Visą laiką ji taip darė, jai net nereikėdavo net gerti, kad ji taip darytų. (Akvilė, 22 m.).

Tyrimo dalyvė Akvilė apie mamos smurtavimą šiuo metu pasakoja be jokių emocijų, lėtai, ramiai viską apgalvodama. Pastebima, kad ji atsi-ribojo nuo to, ką pasakoja, tarytum ši istorija būtų apie kažką kitą, o ne ją. Akvilė tarsi yra situacijos užribyje.

Visą tą laiką, gyvenant su mama, neapykanta jai tik augo; šiuo metu Akvilė teigia niekada negalėsianti už tai atleisti, per daug prisikaupę pykčio ant mamos už jos poelgius. Tiriamoji įvardija jausmus, tačiau jų neatspindi nei kalbėjimo tonas, nei emocija.

Aš jai už tuos daužymus ir mušimus aš jai niekada neatleisiu <...>. Tokia ji, ne motina, o kažkoks tai zombis. (Akvilė, 22 m.).

Galima tik spėlioti, kas išprovokavo tokį motinos elgesį, kodėl savą vaiką ji taip skaudino, tačiau viena tikrai aišku – Akvilė užaugo nemylima ir niekam nereikalinga. Apie močiutę ji kalba gana santūriai: ši ją užaugino, tačiau emocinio ryšio su ja taip pat nėra.

Antroji naratyvo reikšmė – *atstūmimas mokykloje*. Augant šių moterų gyvenimas darėsi vis sudėtingesnis, istorijose minima, kad mokykloje buvo sudėtinga susikaupti mokslams. Santykiai su bendraklasiais buvo gana šalti, – tai skatino bėgti iš pamokų.

Mokykla man buvo kalėjimas. Aš paprasčiausia turėjau keletą mergaičių, su kuriomis bendravau. Ten kiekvienas už save kovoja. <...> Nesutariau su klasiokais, nemėgo manęs. (Gerda, 25 m.).

Mokykloj sekėsi nekaip. Tyčiodavosi visi iš manęs. Nežinau kodėl. Gal kad praščiau apsirengus buvau. Tyčiodavos nuo pat pradžių. Mokslai irgi nekaip sekėsi, čia jau noro mokytis man nebuvo nuo 16 metų. (Lina, 19 m.).

Tyrimo dalyvė Gerda paminėjo, kad jos problemos dėl išgėrinėjančios mamos persipynė su mokykla, – iš dalies dėl to ji metė mokslus.

Mama girta grįžo į namus ir manęs namuose nerado, tada ėjo manęs ieškoti. Aš buvau su klasiokais, ir jie pamatė mano girtą mamą. Man buvo gėda ir skaudu, nuo tada aš mečiau mokyklą ir nebesimokiau. (Gerda, 25 m.).

Gerda jautėsi pažeminta prieš savo bendraklasius, su kuriais santykiai ir taip buvo įtempti, tad baimindamasi tolimesnių patyčių ir bandydama apsisaugoti nuo tolimesnio skaudinimo, ji metė mokslus.

Trečioji naratyvo reikšmė – *skaudūs išgyvenimai*. Istorijos atskleidžia, kad būta įvairių įvykių, kurie paliko itin skausmingų prisiminimų. Tai visų pirma – Akvilės atvejis: dar paauglystėje prieš ją buvo panaudota seksualinė prievarta.

12 metų buvo kaimynas pirmą kartą išprievartavęs. Motina prigrasino, kad niekam nesiskųščiau, nes kitu atveju sakė: užmušiu aš tave. <...> 17 metų

dar kartą išprievartavo, bet ir tai niekam nesiskundžiau. Tylėjau, nes aš žinojau, kad jeigu aš kam nors pasakysiu, motina mane užmuš už tai. Čia kaime buvo. Buvo prigrasinta, kad tylėčiau ir viskas. O dėl to kaimyno tai man neaišku: kai 12 metų buvau, man tokia mintis susidaro, kad motina pati pardavė, nes tada tą dieną ir pinigų turėjo, ir už ką gerti, ir viską. (Akvilė, 22 m.).

Akivaizdu, kad Akvilė buvo vieniša, neturėjo savo aplinkoje žmonių, kurie galėtų jai pagelbėti. Mama, žmogus, kuris dažniausiai būna pats artimiausias, jos nepalaikė, o atvirksčiai, dar labiau kankino, prigrasino, kad nutylėtų apie patirtą seksualinę prievartą. Galima tik įsivaizduoti, kaip 12 metų vaikas pats vienas susitaiko su išprievartavimo faktu, kas dėjosi mergaitės viduje. Lygiai taip pat ir po išprievartavimo sulaukus 17 metų, apie kurį irgi nutylėta, niekam nepapasakota dėl įbauginimo. Šiuos išprievartavimus Akvilė vardija kaip gyvenimo faktus, nesileisdama į gilesnius prisiminimus, pastebimos jos pastangos atsiriboti nuo savo pasakojimo, – galima numanyti, kad šie įvykiai yra iki galo neišgyventi, o tiesiog nustumti į šalį. Apie tai kalba J. L. Herman (2006): anot jos, vaikas, kuris auga smurtinėje aplinkoje, siekdamas apsisaugoti panaudoja vienintelę priemonę, kuri jam tuo metu prieinama – tai nebrandžios psichologinės gynybos sistema.

Tyrimo dalyvės dar ankstyvame amžiuje patyrė itin skaudžių išgyvenimų: seksualinę prievartą, smurtą artimoje aplinkoje, atskirtį. Šių moterų gyvenime būta ir netekčių, kurios paliko randus.

<...> pasijutau nėsčia, jis, sužinojęs, kad laukiuos, paliko mane. Po kiek laiko dėdė mane smarkiai sumušė ir aš praradau vaiką. (Lina, 19 m.).

<...> tada vaiko netektis, nes buvau nėsčia, nes vaiko netekau tuomet, tais pačiais metais. (Akvilė, 22 m.).

Iš to, kaip konstruojamos istorijos (jos neišplėtos), vėlgi galima susidaryti vaizdą, kad moterys nėra iki galo išgyvenusios skaudžias netektis. Bejausmis tonas sukuria įspūdį, kad šias netektis patyrė ne jos.

Ketvirtoji naratyvo reikšmė – *neadekvatūs problemų sprendimo būdai*. Nemokėjimas susitaikyti su užklupusiomis problemomis pasireiškė bėgimu nuo jų. Gedint, kaip įvardija viena tyrimo dalyvė Akvilė, buvo itin sunku; ji dėl vaiko netekties gedėjo vartodama alkoholį.

Po vaiko laidotuvių man iš viso buvo didžiulė depresija, gerdavau, gėriau

mėnesį laiko, diena iš dienos, nebūdavo tokios dienos, kad negerčiau, išsiblaivyt sunku būdavo. (Akvilė, 22 m.).

Kita tyrimo dalyvė Lina pasakojo, kad tuo metu taip pat buvo sutrikusi, nebežinojo, ką daryti, ir dėl vaiko netekties gedėjo taip pat savaip.

Man buvo didelis stresas, pradėjau bėgiot iš namų, su močiute pradėjau pyktis, negriždavau mėnesį namo. (Lina, 19 m.).

Tai rodo, kad tuo metu nė viena iš šių moterų neturėjo adekvačių problemų sprendimo įgūdžių. Problemas (šiuo atveju – gedėjimą dėl netekties) jos sprendė bandydamos pabėgti ir atsiriboti, – tai jas dar labiau atskyrė nuo kitų žmonių ir įstūmė į vienatvę, beviltiškumą.

Penktoji naratyvo reikšmė – *socialinė atskirtis*. Netinkamas problemų sprendimas stūmė moteris į socialinę atskirtį – pojūtį, kad esi atstumtoji. Šią reikšmę atspindi Jolantos istorija. Ji mažai pasakojo apie save jaunystėje, tačiau vėliau atskleidė, kad anksti ištekėjo, susilaukė dukters, su vyru santykiškai buvo įtempti, jis nevengė smurtauti, išgėrinėjo. Įvykių tėkmėje paaiškėjo, kad po skyrybų Jolanta liko socialiai atskirta nuo visų, išvaryta iš gyvenamosios vietos, neteko darbo, o dukra liko gyventi pas tėvą.

<...> paskui ką, su vyru išsiskyrėm. Ta įmonė, kur dirbau, bankrutavo. Aš likau be darbo, be pinigų ir išvis tai vyras pasakė, kad jeigu tu čia gyvensi <...> Tu liksi viena, tai pradėsi chebras vedžiotis, nors aš taip, aišku, nei galvoju taip, nei aš ten ką. Tai va, o dukra, ką aš tada galėjau tai dukrai pasiūlyt? Nieko. Iš ko man ją išlaikyt. Tai va, Auksė išvažiavo gyvent pas tėvą. (Jolanta, 36 m.).

Šis gyvenimo lūžis, kardinaliai pakeitęs Jolantos gyvenimą, buvo ypač sunkus, nepalaikoma artimos aplinkos ji liko viena su savomis problemomis.

Apibendrinant pirmąjį naratyvą išryškėjo, kad moterys dar prieš įsitraukdamos į prostituciją buvo socialiai labai pažeidžiamos: savo artimoje aplinkoje neturėjo žmonių, kurie joms padėtų, linkėtų gero, jomis rūpintųsi. Jos buvo paliktos vienos, todėl ir jų sugebėjimas adekvačiai spręsti problemas buvo ribotas. Tiriamosios neturėjo patirties, kaip konstruktyviai reaguoti ar spręsti krizines situacijas. Moterimis, turinčiomis tokių išgyvenimų, lengviau pasinaudoti, – apie tai byloja antrasis naratyvas.

Prostitucijos kasdienybė: „aš vėmiau, man bloga būdavo, viską skaudėjo...“

Rekonstruojant gyvenimo istorijas išryškėjo antrasis naratyvas – kas iš tikrųjų vyksta įsitraukus į prostituciją. Lyginant moterų istorijas buvo galima išskirti bendras reikšmes, be kurių neapsieina nė viena moterų, įtrauktų į prostituciją, diena.

Kontrolė, gąsdinimai, grasinimai → alkoholis → pasikeitęs elgesys → fiziniai kūno pokyčiai → prievarta → besąlyginis paklusimas → klientai → pinigai

Pirmoji naratyvo reikšmė – *kontrolė, gąsdinimai, grasinimai*. Kiekviena diena prostitucijoje nebuvo išvengiama vienokio ar kitokio smurto ir psichologinio spaudimo.

Ir man ir pasą, ir telefoną buvo atėmę. <...> Ilgai ten manęs vienos ir nepalikdavo, 10–15 minučių, paskui ta rusė ateidavo. Arba apsauginis, arba ta rusė ateidavo ir visada tikrindavo ten mane, žiūrėdavo, ką veikiu. (Gabija, 20 m.).

Man grasindavo, kad jei neklausysiu, tai įmes mane į busą ir išves į mišką, ir susidoros su manimi. <...> man su tuo kardu vėliau grasino, užsimodavo juo virš galvos. Vis aiškindavo, kad nukirs man galvą arba užmuš. (Živilė, 18 m.).

Stengiamasi, kad moterys būtų izoliuotos nuo aplinkinio pasaulio, neturėtų kam pasiskusti, neturėtų galimybės prašyti pagalbos. Taip joms nepaliekama privatumo, jos tarsi nebepriklauso sau. Be to, siekiama kontroliuoti moterų mąstymą. Nuolatos kalbama, kad nėra kitos išeities, o už bandymą ką nors daryti net gresia mirtis. J. L. Herman (2006) tvirtina, kad kito asmens kontrolė įtvirtinama sistemingai traumuojant kontroliuojamą asmenį: šiais metodais siekiama, kad visų pirma būtų sunaikintas aukos Aš, bendrystės jausmas su kitais žmonėmis ir įdiegtas siaubas, beviltiškumas.

Antroji naratyvo reikšmė – *alkoholis*. Prostitucijoje dažnai yra vartojamas alkoholis arba narkotinės medžiagos. Moterys yra apsvaiginamos arba svaiginasi pačios, kad galėtų ištvirti dar vieną dieną.

Pradžiai kol neišgerdavau stiklinės šnapso, negalėdavau būti su vyrais. Po darbo dažnai nusipirkdavome butelį ir pasigerdavome... (Gerda, 25 m.).

Vesdavo į langą apsvaigintą <...>. Visi matė, kad aš nenoriu dirbti, buvau nervuota ir pikta. Mane prieš darbą visada nugirdydavo ir pardavinėdavo girtą. (Živilė, 18 m.).

<...> nusipirkdavau ant tų nervų kokio sidro, alaus išgerti. Tai padėdavo nusiraminti ir pamiršti. (Jolanta, 36 m.).

Alkoholio vartojimas iš dalies palengvina kasdienybę, nes tuomet galima pamiršti, negalvoti, užgniaužti savo jausmus ir „išjungti“ mąstymą.

Trečioji naratyvo reikšmė – *pasikeitęs elgesys*. Jolanta (36 m.) minėjo, kad jos elgesys pradėjo keistis.

<...> grįždavau namo, man pirmoj eilėj, pasakydavau: vat niekas manęs nekalbinkit, vat dinkit nachui visi nuo manęs, duokit man pailsėt. <...> O paskui ką aš žinau, jau ant pačio galo tai viskas nervint pradėdavo, ja vien tas grabaliojimas. Tai sakau jau ten vos ne iki muštynių. <...> man nusibodo viskas. (Jolanta, 36 m.).

Išitraukimas į prostituciją atima norą ką nors veikti, domėtis aplinkiniu pasauliu: kaip rodo tyrimo dalyvės Jolantos pasakojimas, ji norėjo nuo visų atsiriboti, jai nebesinorėjo nei kalbėtis, nei bendrauti, viskas buvo nusibodę. Ji nuolat jautė susierzinimą, nepasitenkinimą. Ištrūkti iš tokios situacijos ypač sunku.

Kitoks elgesio pakitimas (taip pat reakcija į nuolatinį stresą) – nuolatinis verkimas.

Mano pirmas klientas, o Dieve, kaip aš verkiau <...> (Gerda, 25 m.).

Nieko, verkiau, atsisėdus į kampą. Ir... Ir liepė dirbti. <...> O paskiau nieko... Paskiau pradėjau... į kampą atsisėdu ir verkiu. Nežinojau nei kur kreiptis, nei ką. (Gabija, 20 m.).

Gabija net ir šiuo metu negali garsiai įvardyti, kad tai, kuo jai teko užsiimti, buvo prostitucija, jai vis dar per sunku tai prisiminti: pasak jos, viskas, ką atsimenta – kad nuolatos verkė, nežinojo, ką daryti. Tai jau apskritai – ne tik pasikeitęs elgesys, bet ir nežinomybė, kaip galima kitaip elgtis, atsidūrus tokioje situacijoje.

Ketvirtoji naratyvo reikšmė – *fiziniai kūno pokyčiai*. Nuo patiriamos prievartos moterys ne tik yra palaužiamos psichologiškai, bet ir jų kūnas fiziškai reaguoja somatiniais sutrikimais.

Vakare mane ištiko isterija, ir man leido dvi paras nedirbti. <...> Aš verkiau,

kračiausi, sukilo temperatūra. Man buvo šokas. Supratau, kad bus žiauru ir aš nieko nebegaliu pakeisti. (Gerda, 25 m.).

Ir prisiminimai tokie, tai turbūt šitą visą dalyką niekada gyvenime nepamiršiu, nes ant tiek buvo šlykštu, kad vien apie tai pagalvojus <...>. Bet tris dienas vėmt be sustojimo tai irgi buvo bjauru. Bet aš tik kartą tada taip padariau. Pirmą kartą pabandžiau, ir tai buvo šlykštu, kad purtydavausi. (Akvilė, 22 m.).

Aš vėmiau, man bloga būdavo, viską skaudėjo, vertė per menstruacijas pasidavinėti. <...> Aš verkdavau, vemdavau, bandžiau gelbėtis ir vis galvoju, kaip nemirti <...> Mano sveikata vis blogėjo. (Živilė, 18 m.).

Nuo patiriamo streso ir įtampos kūnas sustreikuoja. Anot J. L. Herman (2006), somatinius simptomus (galvos skausmas, skrandžio ir žarnyno sutrikimai ir t. t.) pradeda jausti nuolat traumuojami žmonės, kurie yra praradę fizinę ramybę ir nusiramavimo būseną, – jie pradeda jaustis taip, tarsi ir jų kūnai tampa jų priešū.

Penktoji reikšmė – *prievarta*. Moterys, atsidūrusios prostitucijoje, privalo ištvirti ne tik psichologinį ir fizinį sutenerių smurtą, bet ir patirti daugkartinius klientų prievartavimus.

Kai buvau privartojusi narkotikų, žinau, kad atvažiuodavo daug vyrų ir pasiimdavo mane, negaliu daug pasakyti, bet jie mane prievartaudavo visi, kiek tik jų būdavo. (Lina, 19 m.).

Dažnai moterys, psichologiškai negalėdamos pakelti savo išgyvenimų, stengiasi atsiriboti nuo savo skaudinamo kūno ir pabėgti bent jau mintyse.

Kai prievartaudavo klientas, mano mintys būdavo kitur, bet aš vaidindavau. (Gerda, 25 m.).

Gerda, norėdama ištvirti nuolatos pasikartojančius prievartinio sekso aktus, bandydavo atsiskirti nuo kūno. N. Ramonaitė (2011, pgl. Karmaza, 2006) teigia, jog tai galima pavadinti disociacijos būseną, t. y. tokioje situacijoje, kai negalima pasitraukti fiziškai, nuo esamos padėties atsiri-bojama emociškai ir kognityviai. J. L. Herman (2006) taip pat kalba apie potrauminio streso simptomus, tokius kaip sąmonės susiaurėjimas: tuo metu pastebimas emocinis atsietumas ir giluminis pasyvumas, kai auka nebekovoja, o stengiasi emociškai pasitraukti.

Šeštoji naratyvo reikšmė – *besąlyginis paklusimas*. Gerdos pasakojimas atskleidžia, kad prostitucijoje visiškai nesvarbu, kaip jaučiasi pati moteris,

ji privalanti būti gera savo klientui, kuris moka pinigus, ir įgyvendinti visos jo reikalavimus.

Turėjau būti gera aktorė, kad klientui būtų malonu. Jei to klientui nepatikdavo, man dėdavo baudas nuo 50 eurų iki 1 000 eurų, juos reikėdavo atidirbti. (Gerda, 25 m.).

Gerda taip pat sakė: „Aš negalėjau rinktis klientų“, – tai parodo, kad moteris prostitucijoje neturi pasirinkimo, negali atsisakyti, ji yra tarsi įrankis vyrų užgaidoms įvykdyti. Gyvenimo istorijų pasakojimai atskleidžia, kad klientai ateidavo, turėdami įvairių reikalavimų.

Kiti irgi būdavo visokie. Kaip kas ką norėdavo iš tų vyrų, vienas, pavyzdžiui, patikdavo, kai jam būdavo grubus seksas. <...> ir tą visą, kas iš jo išeidavo, ten, sako, nuo grindų nulaižyk, man, aišku, tai pykindavo žiauriai, nes aš negalėdavau net to vaizdo žiūrėt, mane net taip purtydavo. <...> Visokių iškrypėlių tiesiogine ta žodžio prasme. (Akvilė, 22 m.).

O taip tai būdavo visokių, aišku, kad ten žino, kad mes ten visos stovim. (Jolanta, 36 m.).

Prostitucijoje klientas siekia ne tik lytiškai pasitenkinti, bet ir pažeminti moterį, priversti ją paklusti ir atlikti įvairius žeminančius bei nemalonus dalykus. Klientas tarsi nužmogėjęs, jam nesvarbu, kad moteris verkia, priešinasi. Prostitucijoje klientas yra visagalis, o moteris – tik įrankis jo galiai įrodyti.

Šlykščiausia buvo atlikti Extras, <...> kada sekso metu klientas užsimano man nuleisti į burną arba analinio sekso, dar ko nors... <...> Šlykštu buvo tada, kai vienas vyras norėjo, kad apšlapinčiau jam pilvą. (Gerda, 25 m.).

Klientai, išnaudodami moteris, patenkina savo iškrypusią fantaziją ir už tai lieka nenubausti. Tą patį sako ir M. O'Connor bei G. Healy (2006): vyrai smurtautojai gali jaustis nebaudžiami išnaudodami moteris prostitucijoje, nes jomis niekas netikės ir jų parodymų nepriims rimtai.

Septintoji naratyvo reikšmė – *klientai*. Klientas prostitucijoje – tai asmuo, kuris naudojasi moterimis. Pačios moterys pamini, kad klientų amžius, statusas būdavo įvairus.

Aišku, nebūdavo malonu, kai visokie ateidavo ir tokie, ir matosi... ir solidaraus amžiaus ir viską, kai ateina pas jaunas. Nu, ir jautiesi nemaloniai. <...> Dažniausiai ateidavo vyresnio amžiaus, sakykim, nuo 40 metų taip, vyriausias tai buvo 64 metų, kiek atsimenu. (Akvilė, 22 m.).

Jis buvo vokietis, apie 45 metus. <...> Vyrai buvo kaip vyrai <...>. (Gerda, 25 m.).

Tuoj atsirasdavo tokių, žinai, kokia 40–45 metų, va, tokie vyrukai. Kad būtų visi su gerom mašinom, kad visi vedę. (Jolanta, 36 m.).

Klientai – iš pažiūros normalūs vyrai, kurie turi pinigų, vidutinio amžiaus, turintys šeimas. Galima tik spėlioti, dėl kokių priežasčių jie ateina pas moteris, užsiimančias prostitucija.

Aišku, tam mieste sutinki ten tuos buvusius klientus, pasižiūri į juos, jie į tave, bet nieko nesakai. Jie ten atpažįsta, bet jie tyli, jie žino, kad padarė blogai, kad jei sužinotų jų žmonos apie tai, gali juk sužinoti... (Akvilė, 22 m.).

Tokių klientų per parą skaičius būna įvairus.

Vyrų tai ten buvo pilna. Eidavo ir eidavo jie. <...> oi daug tų vyrų būdavo, kokie 5, 7, 8, 9, 10. (Gabija, 20 m.).

Per dieną mažiausiai nuo 5 iki 25 klientų <...> Negalėjau net pailsėti po kliento, eidavo sekantis. Taip pavargdavau... išsekimas žiaurus, o ką darysi? (Gerda, 25 m.).

Po du, po tris, keturis, kartais būdavo dešimt, net dvidešimt naktį. Daug kas skambindavo girti, viską. (Akvilė, 22 m.).

Šie skaičiai parodo, kad paklausa milžiniška. Esminė šio rekonstruoto naratyvo elemento savybė ta, kad be kliento nebūtų ir prostitucija užsiimančių moterų. M. O'Connor ir G. Healy (2006) teigimu, be paklauskos neegzistuos ir pasiūla. Anot jų, jei vyras nemanytų turintis teisę pirkti ir išnaudoti moterį, nebūtų jokio pagrindo egzistuoti prostitucijai.

Aštuntoji naratyvo reikšmė – *pinigai*. Vyrauja nuomonė, kad moterys, užsiimančios prostitucija, uždirba daug pinigų, tačiau iš rekonstruotų istorijų naratyvo aišku, kad moterys tų pinigų nemato, jie iš jų paimami.

Ten reikėdavo šeimininkei tuos pinigus duoti, nes ji tenais mokesčiuose ar dar ten kažkas mokėdavo. Tuos pinigus man duodavo tie vyrai, paskiau man reikėdavo juos visus atiduoti tai šeimininkei. (Gabija, 20 m.).

Tik kai pradėjau dirbti, aš supratau, kad iš karto iš mūsų pusę pinigų pasiima, pusę pinigų sumos palieka. Ten būdavo ateidavo merga, jinai visą laik susirinkdavo pinigus. Jinai sutenerė skaitydavosi, susirinkdavo iš mūsų pinigus viską. (Akvilė, 22 m.).

Man pasakė <...> suma dalinama į dvi dalis, man ir jiems, bet savąją dalį aš turėjau nešti į bendrą kasą. (Gerda, 25 m.).

Visus pinigus aš turėdavau atiduoti. (Živilė, 18 m.).

Dažniausiai žmogus, įtraukęs į prostituciją, dėl konkrečiai neįvardytų priežasčių iš karto pasiima bent pusę sumos, o iš likusių pinigų moterys turi išsilaikyti pačios. Pinigus susirenka suteneris, kuris neva saugoja moteris, užsiimančias prostitucija, ir įvairiais būdais (grasinimais, kontrole ir kt.) priverčia moteris paklusti ne tik klientams, bet ir jam. Tad nuomonė, jog moterys prostitucijoje uždirba daug pinigų, yra nepagrįsta, nes moteris tampa tik įrankiu, iš kurio pelnosi suteneris.

Naratyvas apie ištrūkimą iš prostitucijos ir tolimesnį gyvenimą: „net didžiausiam priešui negalėčiau linkėti tokio gyvenimo...“

Mažesnis sutenerių budrumas → atsiradusi galimybė → pabėgimas

Ištrūkti iš prostitucijos yra sudėtingas procesas. Duomenų analizė atskleidžia du ištrūkimo iš prostitucijos sąryšingus naratyvus.

Pirmoji naratyvo reikšmė – *sumažėjęs sutenerių budrumas*. Tyrimo dalyvės pasakojo, kad norint pabėgti būtina išlaukti akimirkos, kai sutenerių budrumas būna mažesnis.

Ir šeimininkų nebuvo tuo metu. O kameros visos irgi, prie kamerų niekas nesėdėjo. (Gabija, 20 m.).

Aš visa šoke, ir vakaras atėjo, 2 užmigo, vienas į dušą nuėjo, duryse vienas raktus paliko, pamiršo, kaipėjo nuo mašinos. (Živilė, 18 m.).

Tik jau nuvykus <...> turėjau galybę paskambinti Karoliui <...>. (Lina, 19 m.).

Tačiau reikia nepamiršti ir to, kad tokiais atvejais svarbi būna ir sėkmė, nes pabėgimas dažnai būna chaotiškas, neturint jokie tikslaus plano, nežinant visų aplinkybių ir nesiorientuojant nepažįstamoje aplinkoje.

Antroji naratyvo reikšmė – *atsiradusi galimybė*. Ši galimybė gali būti įvairi: paskambinti, išeiti, paprašyti pagalbos. Moterų tikslas yra pabėgti iš prostitucijos: „Tai aš tai įsitikinus buvau, kad aš pabėgsiu, laukiau, kada nieko nebus ir kad dingti iš ten greičiau galėčiau“ (Gabija, 20 m.). Tad

atsiradusi galimybė – bent menkiausias ryšys su aplinka ar galėjimas išeiti – priartina pabėgimą.

Trečioji naratyvo reikšmė – *pabėgimas*. Tyrimo dalyvės istorijose atskleidė, kad pabėgdavo spontaniškai, pasitaikius pirmai progai.

Aš greitai už paltuko, už rankinuko ir pabėgau. Bėgau į laukus ir vandenius. (Živilė, 18 m.).

Tai aš pasą pasiėmiau, pamačiau, kur jie jį slepia, kur padėjo. Šeimininkės nebuvo, tai paėmiau ir pasiėmiau, ir tada pabėgau. Ir išėjau iš to namo, <...> Paskiau aš susiskambinau su Arūnu ir sakau, kad nieko nėra dabar ir greičiau bėgam iš čia. Tai jis atvažiavo su kažkokiu, kažkas atvežė ar su taksi atvažiavo, nežinau. (Gabija, 20 m.).

Įdomu, jog visos istorijos buvo neišplėtos, papasakotos trumpai ir paskubomis. Daugiau informacijos teikė klienčių neverbalinė kalba, tonas. Galima manyti, kad pabėgimo procesas buvo kupinas įtampos, baimės, nerimo, nes bet kurią akimirką pabėgimas galėjo sužlugti. Net pasakojant tvyrojo tuo metu patirtas nerimas. Svarbiausia buvo skubėti, nes jei pagaus, neaišku, kaip nubaus ir kada atsiras kita galimybė.

Sulaikymas reido metu → sukrėtimas dėl sulaikymo → išėjimas iš prostitucijos

Analizuojant duomenis išryškėjo dar vienas pasitraukimo iš prostitucijos naratyvas, kuriame atskleidžiami įvykę pokyčiai sulaikius policijos pareigūnams reido metu.

Pirmoji reikšmė – *sulaikymas reido metu*. Šis elementas tarsi duoda pradžią išėjimo iš prostitucijos naratyvui.

Priėjo, taukšt antrankius uždėjo ir viskas, sako, važiuojam į policijos nuovadą, <...>. Po to kita nuovada sulaikė, bet ten žiauru, ten ta nuovada žiauri. (Akvilė, 22 m.).

Antroji naratyvo reikšmė – *sukrėtimas dėl sulaikymo*. Pasakojimai apie tai, kaip tiriamąsias sulaikė policijos pareigūnai, kupini neigiamų emocijų.

Oi geriau net neprisimint to, nes rėkė pirmas dalykas, staugė nežmoniškai, viską. <...> Žiauriai elgėsi, rėkė, staugė ant mūsų, klykė, šaukė. Liepė prisipažinti, viską <...>. (Akvilė, 22 m.).

Pats sulaikymas moterims tampa dar vienu neigiamu prostitucijos

padariniu. Jos oficialiai nubaudžiamos, valstybės požiūriu jos yra padariusios administracinį pažeidimą, už kurį privalo sumokėti baudą.

Trečioji reikšmė – *išėjimas iš prostitucijos*. Akvilė pasakojo, kad po to, kai ją sulaikė policijos pareigūnai ir išrašė baudą, daug kas pasikeitė. Nors susidūrimas su policininkais buvo itin nemalonus ir paliko skaudžių prisiminimų, po jo ji pasitraukė iš prostitucijos.

Jau viskas, man užtenka, sakiau, kad reikia man pradėt kažką gyvenime galvoti kitą daryti, o ne tokiom nesąmonėm užsiimti. (Akvilė, 22 m.).

Sunku pasakyti, kad būtent šis atvejis Akvilei buvo paskutinis akcentas. Ji ir pati nesugeba tiksliai įvardyti pasitraukimo priežasties, tačiau pasitraukimą ir sulaikymą reido metu susieja.

Nors šios tyrimo dalyvių istorijos atskleidė du skirtingus pasitraukimo iš prostitucijos būdus, galima rasti ir panašumų. Šiais atvejais itin svarbus aplinkos išsikišimas, pagalba. Galima teigti, kad dažniausiai pasitraukimo iš prostitucijos sėkmę nulemia išoriniai veiksniai, kurie tarsi suteikia galimybę viską keisti arba pabėgti.

Naratyvas apie pagalbą: „išgelbėjo mane, surado mane...“

Moterys, prisimindamos svarbiausius įvykius, įvardija ir žmones, kurie paliko vienokių ar kitokių prisiminimų. Rekonstruojant moterų, nukentėjusių nuo prostitucijos, gyvenimo istorijas išryškėjo keletas specialistų vaidmuo teikiant pagalbą.

Policijos pareigūnai → psichologai → kitų institucijų socialiniai darbuotojai → „Carito“ projekto socialiniai darbuotojai

Pirmoji naratyvo reikšmė – *policijos pareigūnai*. Policijos vaidmuo teikiant pagalbą moterims, nukentėjusioms nuo prostitucijos, yra svarbus keliais aspektais. Visų pirma policijos pareigūnai yra tiltas, kuriuo nukentėjusios moterys gali patekti į organizacijas, teikiančias socialinę pagalbą.

Per policininkus, nes pas mumis nuvežė ten į policijos komisariatą ir ten policininkas su darbuotoja pažįstamas buvo. Paskambino, susitarė su darbuotoja ir paskui mane čia atvežė, taip ir pradėjom bendrauti. (Gabija, 20 m.).

Tada man paskambino pareigūnas Antanas, kuris ir padėjo man pabėgti. Taip aš atsidūriau „Carite“. (Lina, 19 m.).

Šiais atvejais aiškiai nurodyta, kad į policiją buvo kreipiamasi pagalbos siekiant saugumo, norint parašyti pareiškimą ar duoti parodymus. Nurodyta, kad būtent policijos pareigūnai nukreipė moteris į organizaciją, teikiančią pagalbą, taip pat jie siejami su išgelbėtojo vaidmeniu. Tačiau susidūrimų su policijos pareigūnais būna įvairių.

Oi geriau net neprisimint to, nes rėkė pirmas dalykas, staugė nežmoniškai, viską. Žiauriai elgėsi, rėkė, staugė ant mūsų, klykė, šaukė. Liepė prisipažinti, viską, sakau, galit daryt, ką norit, aš tikrai nieko nesakysiu, ką radot, tą radot ir viskas. (Akvilė, 22 m.).

Susidūrimas su policijos pareigūnais nebuvo teigiamas dalykas. Tyrimo dalyvei Akvilei likę nemalonių prisiminimų, daug nežinios, nepagarbus tonas, nesiskaitymas. Policija į moteris, besiverčiančias prostitucija, žiūri kaip į nusikaltėles, todėl jų elgesys atitinkamas. Jų tikslas – ne joms padėti, o nubausti, kaip to reikalauja Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Po tokių susidūrimų moteris jaučiasi pažeminta, nesuprasta, sumenkinama jos savivertė, jaučiamasi nemaloniai.

Vis dėlto keletas respondenčių policijos pareigūnus įvardija kaip išlaisvintojus, kurie išgelbėjo.

Ir per tiltuką, per dviračių takus atvažiavo policija ir išgelbėjo mane, surado mane. (Živilė, 18 m.).

Kitas svarbus aspektas – tai ikiteisminiai tyrimai, kurie tarsi įprasmina nukentėjusių merginų išgyvenimus, leidžia joms kovoti už save ir pasiekti teisingumą. Tačiau ne visada ši kova būna sėkminga. Viena tyrimo dalyvė nusivylusi pasakojo, kad visos pastangos buvo veltui, bandant tyrėjams įrodyti, jog ji buvo apgauta, verčiama užsiimti prostitucija ir išnaudojama.

Arūną suėmė policija, paskui pradėjo tyrimas vykti. Pareiškimą parašiau aš ant Arūno ir visų. Tardymai buvo. O paskui, nieko. Į teismą buvo paduoti dokumentai, prokuratūra parašė, man atsiuntė laišką, kad nėra įrodymų ir kad negali jie nieko, ir kad atmestas. Nu ir viskas tuo baigėsi. (Gabija, 20 m.).

Antroji naratyvo reikšmė – *psichologai*. Teikiant pagalbą moterims, nukentėjusioms nuo prekybos žmonėmis, itin svarbu sukurti bendrą

specialistų komandą, kuri suteiktų visas reikiamas kompleksines paslaugas. Tyrimo dalyvės aiškiai įvardijo, kad vienas iš tokių specialistų, padedančių reabilituotis, yra psichologas.

Dabar jau aš gerai jaučiuosi, o taip tai aš ėjau pas psichologus ir viską. Būdavo baimė ir po šiai dienai yra baimė, bet ne tokia. Padėjo man tie pokalbiai gal. (Gabija, 20 m.).

Dar va, kai nusiuntėt pas psichologę, žymiai geriau pasidarė, nes tada apsimsti, išsimiegi, viską. Nereikia tų raminamųjų gerti, kad išsimiegotum naktį, kaip baltas žmogus. Po prostitutcijos gerdavau raminamuosius, kad tiktai galėčiau miegoti. (Akoilė, 22 m.).

Moterys buvo patyrusios itin skaudžių išgyvenimų, įvairių traumuojančių įvykių dar prieš įsitraukusios į prostitutciją. Galima manyti, jog prostitutcija šią skaudžią patirtį dar labiau pagilina, nes sėkmingai reabilitacijai reikia psichologo konsultacijų (Vyšniauskienė, 2004), kurios padeda sumažinti nerimą, baimę.

Trečioji reikšmė – *kitų institucijų socialiniai darbuotojai*. Ne mažiau svarbi kita reikšmė teikiant pagalbą yra įtraukimas kitų organizacijų, kurios suteikia nuolatinę gyvenamąją vietą.

Nu, prisimenu, kad kai atvažiuavau čia, tai buvau labai išsigandusi, sakiau, aš čia pabūsiu kelias dienas ir važiuoju namo. Katinas, šuo laukia nešertas. Sunku, aišku, buvo [susigraudina]. (Jolanta, 36 m.).

Paskui, va, jūs man padėjot į įstaigą pakliūt, ir, va, gyvenu tenais, ir man, va, labai gerai. Ir viskas gerai. Gali išsiskalbt, drabužius susitvarkyt, viską. Žymiai pagerėjo gyvenimo sąlygos. Socialinė darbuotoja padėjo susitvarkyti pinigus, kad gaučiau grupę ir taip, va, padeda labai daug. Svarbiausia, kad grupę gavau dėl akių. (Akoilė, 22 m.).

Kaip parodo vienos tyrimo dalyvės Jolantos pasakojimas, jau pats atvykimas į įstaigą sukėlė daug streso, nes tai buvo nauja, nepažįstama vieta, buvo nelengva susitaikyti su gyvenimo stiliumi pokyčiais. Kitos tyrimo dalyvės pasakojimas atskleidė, kad apsigyvenus įstaigoje pasikeitė jos kasdieninė buitis, moteris pagaliau turėjo pačias reikalingiausias sąlygas palaikyti asmeninei higienai, ir tai ji siejo su geresnio gyvenimo reikšme.

Be to, pasakojimai leido nustatyti dar vieną reikšmę – kad moterims, nukentėjusioms nuo prostitutcijos, itin daug įtakos turi žmogiškas ryšys, pokalbis.

Daug ką reiškia čia patarimai. Juk neatėjo čia žmonės nuo gatvės kažkokie ir nepradėjo patarinėt, normalios rimtos darbuotojos manim rūpinosi, kalbėjo. (Jolanta, 36 m.).

Tyrimo dalyvė nurodė, kad jai ypač svarbūs buvo patarimai ir ji juos išgirdo, įvertino. Galima manyti, kad šiai moteriai nuoširdus darbuotojų rūpestis, kalbėjimasis davė daugiau, nei gali suteikti materialūs dalykai. Ji pasijuto reikalinga, pastebėta.

Ketvirtoji naratyvo reikšmė – „Carito“ projekto socialiniai darbuotojai. Moterys savo gyvenimo istorijoje minėjo socialines darbuotojas, teikiančias joms pagalbą įgyvendinant „Lietuvos Carito“ projektą „Pagalba prostitucijos ir prekybos moterimis aukoms“. Pasakojimuose specialisto vaidmuo įvairus, jis prilyginamas padėjėjui, išgelbėtoju. Jaučiamas dėkingumas, įvertinimas.

Man asmeniškai atrodo, kad, va, man „Caritas“ labiausiai padėjo, kažkaip, va, pagalvoju, kas būtų, jeigu nebūtų jūsų, ką aš žinau, kur aš būčiau atsidūrus. (Jolanta, 36 m.).

O man tai buvo didelė pagalba čia, Lietuvoj, kad man čia padėjo. Čia jūsų buvo didelė pagalba, neišsikapstyčiau turbūt ir po šiai dienai. Padėjo man išsikapstyti. Ir dar kaip, labai. (Gabija, 20 m.).

Įdomu, kad moterys nuvertina savo priimtus sprendimus ir teigia, kad viską pakeitė socialinio darbuotojo pagalba. Žinant įgyvendinamo projekto principus, prie sėkmės iš tiesų prisidėjo ir pačios tyrimo dalyvės. Joms buvo suteikta informacijos, jos buvo nukreiptos ten, kur galėjo gauti pagalbą. Galima manyti, jog moterys nėra įpratusios reflektuoti savo veiksmus, savo turimą galią keisti gyvenimą, sugebėjimą pačioms spręsti problemas.

Tyrimo dalyvė Gabija pasidalijo, kad pagalbos procese ji buvo sutrikusi, buvo sunku susivokti savo jausmuose ir socialinė darbuotoja ją tuo metu palaikė. Taigi, išryškėja, kad pagrindinė pagalbos reikšmė yra palaikymas, matymas iš šalies ir krypties suteikimas, nukreipimas, padėjimas susigaudyti situacijoje.

Sukrėsta buvau. Susipainiojusi, susimaišiusi visa, nežinojau nei ką daryti, nei ko griebtis, nei kur eiti, nei išvis ką čia daryti. Išdavė mane tas Arūnas. Tai mane čia palaikė, va, darbuotojos. (Gabija, 20 m.).

Be to, Jolantos atvejis parodo, kad priėti prie moters, nukentėjusios nuo

prostitucijos, ypač sudėtinga, nes jai siūlant pagalbą išvelgia klastą, bijo būti apgauta, nepasitiki, nesitiki iš to nieko gero.

Tuo momentu buvo labai sunku. Man kažkaip atrodė, kad mane kažkokia merga nuo trasos mane prigaut nori, aš net nekėliau, parašiau, kam čia ko reikia, man tada parašė, kad nori padėti, kad atečiau pasikalbėti, bet aš parašiau, kad nieko man nereikia, aš čia niekur neisiu, bet, va, paskui vis tiek kažkaip susitikom, pakalbėjom, tada aš jau papasakojau, kad turiu mergaitę kelių dienų, kad man reikia grįžti, tada gavau rūbelių, pleduką ir tada, va, su jumis susitikau, ir tada bendraut daugiau pradėjom. Dabar tikrai neblogai viskas. (Jolanta, 36 m.).

Jolantos pasakojime galima išvelgti būsenos pokytį – nuo pasipriešinimo ir nepatiklumo iki pasiryžimo pabandyti ir priimti pagalbą.

Remiantis šiuo rekonstruotu naratyvu galima įvardyti, kuris specialistas yra pagrindinis organizuojant pagalbą moterims, nukentėjusioms nuo prostitucijos. Pagrindinis atvejo vadybininkas yra socialinis darbuotojas, kuris, bendraudamas su policijos pareigūnais, psichologais, teikia socialinę pagalbą. Įdomus atradimas yra tai, kad moterų, nukentėjusių nuo prostitucijos, akimis socialinis darbuotojas jų gyvenime atsiranda *per* policijos pareigūnus, – iš to galėtume daryti išvadą apie glaudų jų bendradarbiavimą. Vis dėlto kalbinant „Carito“ darbuotojus, dirbančius šioje srityje, atsiskleidė dar vienas niuansas. Policijos darbuotojai, nelaikydami moterų, įsitraukusių į prostituciją, nukentėjusiomis, ne visada apie jas praneša projekto darbuotojoms. Dalis policijos darbuotojų mano, kad šioms moterims pagalba nereikalinga.

IŠVADOS

1. Mūsų visuomenėje vyraujant neadekvačiam supratimui, kad moterys, patekusios į prostituciją, uždirba daug pinigų, jaučia malonumą ir pačios pasirinko tokį darbą, straipsnyje siekiama sukurti alternatyvų naratyvą apie moteris, įtrauktas į prostituciją. Kokybinis naratyvinis tyrimas atskleidė, kad moterys dar prieš patekdamos į prostituciją buvo socialiai pažeidžiamos. Jos neturėjo emocinio ryšio su jas auginusiais asmenimis, augo socialinio apleistumo sąlygomis, mokykloje buvo atstumtos. Dalis moterų dar ankstyvame amžiuje yra patyrusios skaudžių

išgyvenimų, tokių kaip seksualinė prievarta, vaiko netektis, smurtas artimoje aplinkoje.

2. Naratyvinė duomenų analizė atskleidė, kad moterys, atsidūrusios prostitucijoje, patiria fizinį, psichologinį smurtą, apribojama jų laisvė, moterys yra išnaudojamos ir žeminamos. Jos praranda tikėjimą, kad kas nors gali pasikeisti, yra apimtos išmokto bejėgiškumo, net nebando ieškoti pagalbos. Prievarta ir smurtas jas priverčia elgtis nuolankiai, viskam paklusti, nesipriešinti, neparodyti jausmų. Šios moterys išgyvena daugkartinius potrauminius sindromus.

3. Dažnai moteris, patekusi į prostituciją, vartoja alkoholį ar psichotropines medžiagas, kad galėtų atsiriboti nuo traumuojančios situacijos, pamiršti ar nejausti. Tyrimas parodė, kad moterų elgesys keičiasi, jos tampa irzlios, piktos, nelaimingos, nenori bendrauti, būna sutrikusios, nuolatos jaučia baimę, įtampą ir stresą, į kuriuos fiziškai reaguoja ir jų kūnas somatiniais sutrikimais: atsiranda įvairių skausmų, virškinamojo trakto sutrikimų, karščiuojama, jaučiamas silpnumas.

4. Moterys, įtrauktos į prostituciją, konstruoja ypatingą naratyvinę reikšmę – tai klientai, kurie jas įvairiai iškreiptai išnaudoja ir prievartauja. Įvairaus amžiaus (dažniausiai apie 40 m.), įvairaus socialinio statuso (dažnai vedę, turintys vaikų, dirbantys) vyrai, atėję pas moterį, kuri verčiasi prostitucija, reikalauja sunkiai įsivaizduojamų dalykų, kuriuos galėtume prilyginti iškrypimams. Didelis klientų skaičius liudija egzistuojančią gana didelę paklausą, kuri skatina pasiūlą. Be to, moterys savo istorijose norėjo perduoti, kad klientų mokami pinigai, kitaip nei įprastai mano visuomenė, atitenka ne joms, o jų suteneriams. Atliktas tyrimas parodo, kad labiausiai iš šios veiklos pelnosi organizatoriai, kurie išnaudoja moteris, versdami užsiimti prostitucija.

5. Naratyvinio tyrimo analizės metodas padėjo išsiaiškinti, kad, teikiant pagalbą moterims, nukentėjusioms nuo prostitucijos, reikalinga kompleksinė, įvairių sričių specialistų pagalba. Jos pamini, kad teikiant pagalbą labiausiai įstrigo policijos pareigūnai, kurie atliko išgelbėtojų arba baudėjų vaidmenį, psichologai, kurie konsultacijų metu padėjo išgyventi skaudžią patirtį, įstaigų socialiniai darbuotojai, kurie padėjo konsultacijų metu, suteikė gyvenamąją vietą. Svarbiausią pagalbos reikšmę tiriamosios suteikė „Lietuvos Carito“ projekto socialiniams darbuotojams, kurie išklausė, palaikė, suteikė informacijos, nukreipė pagalbos, visada buvo

šalia. Netiesiogiai visos moterys teigė, kad didelį postūmį keistis davė tai, jog socialiniai darbuotojai jų neteisė ir nekaltino.

REKOMENDACIJOS

1. Socialinio darbo tyrėjams rekomenduojama atlikti tyrimus, kurie atskleistų, kokie tarpinstituciniai bendradarbiavimo trukdžiai ir privatumai vyrauja teikiant pagalbą moterims, nukentėjusioms nuo prostitucijos.
2. Socialiniams darbuotojams, kurie susiduria su nukentėjusiomis moterimis, rekomenduojama nustačius moters, nukentėjusios nuo prostitucijos, atvejį: užmegzti kontaktą ir pasiūlyti pagalbą; įvertinti klientės situaciją ir poreikius, kad vėliau bendradarbiaujant su įvairių sričių specialistais pagalba būtų teikiama kompleksiskai ir sistemingai; stebėti ir koordinuoti pagalbos teikimą; viso proceso metu palaikyti, neteisti, priimti klientę, vadovautis konfidencialumo principu.
3. Įstatymų kūrėjams rekomenduojama inicijuoti Administracinių teisės pažeidimų kodekso 182(1) straipsnio „Vertimasis prostitucija ar atlygininis naudojimas prostitucijos paslaugomis“ pataisas, kad moteris būtų atleidžiama nuo bausmės už vertimąsi prostitucija, taip pat inicijuoti pataisas, sugriežtinančias asmenų, besinaudojančių moterimis (sutenerių, klientų), atsakomybę ir baudžiamumą.

LITERATŪRA

1. Acus, A. (2001). Marginalinės grupės tapšmas (sociologiniai prostitucijos tyrinėjimai). *Sociologija: mintis ir veiksmas*, 3–4: 56–68.
2. Bajoriūnas, Z. (1997). *Šeimos edukologija*. Vilnius: Jošara.
3. Beresnevičiūtė, V., Krikščiukaiytė, R., Paskočinaitė, J., Štуйkytė, R. (2006). *Besislepiančios nuo visuomenės. Sekso paslaugų teikėjų padėtis Lietuvoje: vertinimai ir rekomendacijos*. Vilnius: koalicija „Galiu gyventi“.
4. Bilotaitė-Jokubauskienė, Ž., Diliūnaitė, L., Januškaitė, K., Kairiūnaitė, A., Paulikaitė, A. (2004). *Prostitucija, kaip socialinė problema, Lietuvos spaudoje*. Tiriamasis darbas. Kaunas.
5. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda.
6. Bruner, J. (2005). The Culture of Education. In M. Gergen, K. J. Gergen

- (Eds.). *Social Construction: A Reader* (p. 169–172). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
7. Carr, D., Taylor, C., Ricoeur, P. (1991). Discussion: Ricoeur on Narrative. In D. Wood (Ed.). *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation* (p. 160–187). New York: Routledge.
 8. Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks, London: Sage Publications.
 9. Elliot, J. (2005). *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
 10. Hänninen, V. (2004). A Model of Narrative Circulation. *Narrative Inquiry*, 14 (1): 69–85.
 11. Hänninen, V., Koski-Jannes, A. (1999). Narratives of Recovery from Addictive Behaviours. *Addiction*, 94 (12): 1837–1848.
 12. Herman, J. L. (2006). *Trauma ir išgyjimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro*. Vilnius: Vaga.
 13. Leonavičius, J. (1993). *Sociologijos žodynas*. Vilnius.
 14. Liobikienė, T. N. (2006). *Krizių intervencija*. Kaunas: VDU.
 15. Liutkutė, D. (2005). *Tarpinstitucinis bendradarbiavimas teikiant pagalbą prekybos moterimis aukoms*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.
 16. Malinauskas, G. (2011). *This Child Is Also Mine: A Narrative Approach to the Phenomenon of Atypical Custodial Grandparenthood*. Dissertation. Rovaniemi: University of Lapland.
 17. Malinauskas, G., Mozerytė, M. (2011). Paauglių išgyvenimai tėvams dirbant užsienyje: naratyvinis reiškinių suvokimo būdas. *Kultūra ir visuomenė*, 1: 61–78. Kaunas: VDU.
 18. Mishler, E. G. (1995). Models of Narrative Analysis: A Typology. *Journal of Narrative and Life History*, 5 (2): 87–123.
 19. Murray, M. (2003). Narrative Psychology. In J. H. Smith (Ed.). *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Method* (p. 111–132). London: Sage Publication.
 20. O'Connor, M., Healy, G. (2006). *Ryšys tarp prostitucijos ir prekybos žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslams*. Informacinis vadovas. Vilnius.
 21. Pruskus, V. (2010). *Prostitucijos fenomenas. Gatvės prostitucija Lietuvoje: raiška, sklaida ir kontrolė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
 22. Puidokienė, D. (2013). Covert Codes of Women in Prostitution: Pathways for Recovering Roots after Trauma Interface. *Acta Universitatis Lapponiensis*, 236. Rovaniemi: Lapland University Press.
 23. Ramonaitė, N. (2011). *Moters viktimizacija: prostitucijos aukos papasakota gyvenimo istorija*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.
 24. Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for Human Sciences*. Los Angeles, CA: Sage Publications.

25. Ruškus, J., Mažeikienė, N., Blinstrubas, A., Balčiūnas, S. (2005). *Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų rehabilitacija ir reintegracija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Shaw, I., Gould, N. (2001). The Social Work Context for Qualitative Research. In I. Shaw, N. Gould (Eds.). *Qualitative Research in Social Work* (p. 14–32). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
27. Sipavičienė, A. (red.) (2004a). *Prekyba moterimis: problema, prevencija, pagalba aukoms*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.
28. Sipavičienė, A. (red.) (2004b). *Prekyba moterimis: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.
29. Sipavičienė, A. (red.) (2005). *Prekyba žmonėmis: pavojai ir prevencinė veikla mokykloje*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.
30. Sipavičienė, A., Gaidys, V. (2002). *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
31. Vyšniauskienė, M. (2004). *NVO vaidmuo teikiant paramą prievartą patyrusioms moterims*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.
32. *Tarptautinių žodžių žodynas*. (2001). Vilnius: Alma littera, p. 790.
33. Žičkutė, M. (2012). *Tyrėjo užrašai*. Nepublikuota.

PRIEIGOS PER INTERNETĄ:

1. Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. ATPK 182(1) straipsnis. *Vertimasis prostitucija ar atlygintinis naudojimas prostitucijos paslaugomis*. Internetinė prieiga: <http://www.valstybe.com/str/administraciniu_teises_pazeidimu_kodeksas/1518/atpk_182_1_straipsnis_vertimasis_prostitucija_ar_atlygintinis_naudojimas_prostitucijos_paslaugomis>.
2. Collins, R. (2010). *Narratives from Non-Profit Workers: The Journey of Helping Women Leave Prostitution* [žiūrėta 2012 m. gegužės 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1127&context=honors>>.
3. LR VRM. *Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė* [žiūrėta 2011 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrm.lt/index.php?id=566>>.
4. *Nutarimas dėl prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programos patvirtinimo*, Nr. 1104 [žiūrėta 2012 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=352840&p_query=&p_tr2>.